

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12\(41\)-81-97](https://doi.org/10.32405/2522-9931/2522-9958-2020-12(41)-81-97)
УДК 159.922.6

Папуша Владислав В'ячеславович,

кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри педагогіки, психології та корекційної освіти Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти.

Рівне, Україна.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7972-2465>

Vlad.P@i.ua

СУБ'ЄКТНІСТЬ ЯК ФАКТОР ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЕПАРАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Процес психологічної сепарації відбувається протягом всього життєвого шляху особистості і є надзвичайно важливим компонентом розвитку кожної людини. Психологічна сепарація в контексті даного дослідження розглядається не стільки як відокремлення, відособлення від людей, скільки процес розвитку суб'єктності, становлення своєї самобутності в тісній взаємодії з іншими людьми. Основу суб'єктного розуміння особистості складає твердження, що людина є активним творцем власної психічної реальності. Особлива увага приділяється аналізу ключових характеристик, механізмів, детермінант суб'єктності. Проблеми психологічної сепарації і суб'єктності належать до однієї сфери дослідження, відтак можливі смислові перетини у розумінні етапів розвитку суб'єктності і сепарації особистості. Особливий акцент робиться на тому, що кожна людина приходить у світ як потенційний суб'єкт, яка протягом суспільного життя покликана актуалізувати всю закладену в неї суб'єктну силу, долаючи «об'єктність», тобто її тотальну залежність від зовнішніх умов, обставин, людей. Здійснено осмислення основних стадій розвитку суб'єктності крізь призму психологічної сепарації особистості. Виявлено, що здатність сформулювати свій погляд на ситуацію, вміння аргументувати свою позицію, здатність не погоджуватися із нав'язаною думкою є основними зовнішніми проявами внутрішньої сепарації особистості. Стадія суперечливої суб'єктності висвічує складність процесу сепарації підлітка. Основним надбанням на стадії повноцінної суб'єктності є здатність особистості самостійно долати життєві труднощі, регулювати свої відносини із близькими, жити в гармонії з ними без взаємних образ і напруження. На стадіях повноцінної та втіленої суб'єктності, відбувається актуалізація особистісного потенціалу. Автономність та самостійність досягається за рахунок

формування власної індивідуальності в процесі спілкування із значущими іншими. На стадії суб'єктності, що згасає загострюються проблеми внутрішньої сепарації, що мають прояв у дедиференціації і дезінтеграції. Показано, що розвиток суб'єктності є одним з факторів внутрішньої та зовнішньої сепарації особистості.

Ключові слова: психологічна сепарація; автономія; самостійність; незалежність; суб'єктність; самодетермінація.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Розвиток суспільства на сучасному етапі цивілізаційних змін висуває нові вимоги до підростаючого покоління, сьогодні особливо цінуються незалежність, самодостатність особистості, постійний саморозвиток, здатність до самостійної постановки життєвих цілей. Разом з тим, аналіз емпіричних розвідок [1]–[3] дає підстави для твердження, що низький рівень зрілості як у фізіологічному, так і в психологічному, соціальному та духовному розумінні стає характерною рисою соціально-психологічного портрету підростаючого покоління.

У цьому контексті особливо значення набуває з'ясування детермінації зовнішньої і внутрішньої сепарації особистості. Процес психологічної сепарації відбувається протягом всього життєвого шляху особистості і є надзвичайно важливим компонентом розвитку кожної людини.

Психологічна сепарація як процес трансформації взаємовідносин між обопільно значущими особистостями в бік більшої рівності, паритетності, динамічної рівноваги суперечливої тенденції «давати-брати», що задовольняє потребу у справедливості, зумовлює не лише досягнення ними автономії в когнітивній, афективній і конативній сферах, але й зміну самосвідомості.

Це відбувається завдяки активно-вибірковому характеру відносин особистості з навколишнім світом. Лише суб'єкт здатен усвідомлювати причини власних бажань, намірів і вчинків, здійснювати рефлексивний аналіз діяльності в контексті різних життєвих ситуацій, формулювати чіткі цілі. Суб'єкт є інтегруючою, централізуючою та координуючою «інстанцією» життєдіяльності. Ставши суб'єктом, особистість виробляє індивідуальний спосіб організації життєдіяльності. Цей спосіб дозволяє усвідомлювати свої проблеми, проявляти активність і ініціативу по відношенню до подій внутрішнього світу, оцінювати якість та трансформацію внутрішнього досвіду, усвідомлювати як власні психологічні кордони, так і кордони інших людей. Усвідомлення кордонів дозволяє збагнути, що є Я і не – Я, сприяє самоствердженню і самореалізації, продуктивнішій адаптації, що в цілому зумовлює спочатку внутрішню (зміну ментальних і афективних установок), а

згодом і зовнішню сепарацію (зміну моделей поведінки) по відношенню до значущого об'єкта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий інтерес до феномену психологічної сепарації знаходив своє відображення у працях З. Фройда [4], М. Малер [5], М. Кляйн [6], Дж. Боулбі [7], Н. Каліної [8] та ін. Існує декілька підходів в тлумаченні явища психологічної сепарації. Зокрема, в психоаналітичному сенсі сепарація репрезентує собою інтрапсихічний процес, що входить у структуру сепарації-індивідуації, завдяки якому індивід формує у себе відчуття самостійної і незалежної від об'єкта цілісності. Власне поняття сепарації-індивідуації вперше науковий обіг ввела Маргарет Малер [5]. Процес сепарації дослідниця розуміла як усвідомлення та психічну інтеграцію дитиною факту власної тілесної та психічної окремоті від матері після поступового послаблення відчуття єдності та злиття [5, с. 51]. Представники теорії прив'язаності (Дж. Боулбі) розглядають її як інтрапсихічний процес дорослішання. В межах системної сімейної теорії успішна сепарація є здатністю особистості знайти баланс між психологічним злиттям з батьками та повною ізоляцією від них [7].

Сформовані вітчизняні і зарубіжні концепції сепарації-індивідуації підкреслюють важливість позиції батька, матері, однолітків в процесі розвитку інтегрованої ідентичності і почуття автономності. Результати дослідження вікових особливостей процесу сепарації у дитинстві, підлітковому віці, юності і у період дорослості подані у роботах [8]–[13]. Виявлено, що найбільш інтенсивно процеси суверенності відбуваються в дошкільному і підлітковому віці. Пріоритетним напрямом досліджень залишається аналіз соціально-психологічної структури, функцій, критеріїв та типів батьківсько-дитячих відносин у зв'язку із сепараційними перетвореннями в сім'ї [10].

Аналіз показав, що як у психологічній практиці, так і в емпіричних дослідженнях, існує інтерес до внутрішніх передумов, факторів, чинників, що сприяють чи, навпаки, перешкоджають розвитку автономного, диференційованого «Я» особистості.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета роботи полягала у спробі з'ясувати роль та місце суб'єктності у процесі психологічної сепарації особистості.

Відповідно до зазначеної мети, у статті поставлено такі **завдання**:

1. Здійснити порівняльний аналіз різних психологічних підходів щодо розуміння феномену суб'єктності.

2. Теоретично обґрунтувати вплив суб'єктності на перебіг процесу внутрішньої та зовнішньої сепарації особистості.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Проблема сепарації виникає в житті цілком закономірно як реакція на порушення своєї суверенності, як потреба у відновленні і збереженні її.

Нині в переважній більшості наукових публікацій термін сепарації розглядається як цілком суголосний з процесами відокремлення, усамітнення, розриву. В якості предмету розгляду прихильники цього напрямку зазвичай обирають такі явища, як неповна сім'я, розлучення, депривація.

Втім існують і інші погляди на предмет, а відповідно й проблему психологічної сепарації. Так, Н. Харламенкова, О. Кумикова, А. Рубченко на підставі історико-психологічного аналізу спеціальної літератури, сформулювали власне розуміння сепарації як перманентного процесу, що пронизує все життя людини та спрямований на постійне вдосконалення себе, на пошук й шлях до себе в системі відносин із іншою людиною, іншими людьми і світом в цілому [13].

Результатом вдалої сепарації, на думку Р. Blos, стає набуття дитиною автономії, основними психічними ознаками котрої є послаблення залежності «Я» дитини від «Я» батьків, втрата Едипальним Супер Его ригідності та влади, розвиток Я-ідеалу [14, с. 736].

До визначальних умов внутрішньої та зовнішньої сепарації в дитинстві зараховують: надійну прихильність, фізичну і емоційну близькість із батьками; відсутність травм або їх правильну символізацію; повну і повноцінно функціонуючу сім'ю [10].

Ряд дослідників [6], [8], [12] серед основних причин неконструктивної сепарації називають недостатній рівень рефлексії батьками індивідуальних психологічних характеристик дитини, невизнання її індивідуальної автономії, нездатність сприймати дитину в якості психологічно окремої від себе особистості. Слушною є думка Т. Ситько, щодо орієнтиру у побудові відносин з дорослою дитиною. Таким орієнтиром для батьків виступає ідеальний образ, для якого характерні відмова від контролю і узгодженість всіх компонентів відносин (розуміння, переживання і поведінки), що створює відчуття особистісної цілісності і природності проявів. Для батька «ідеал» – соціальний стереотип наставника, мудрої людини і порадника у відповідальних справах, а для матері – повна інформованість і активна участь у житті дитини в формі співробітництва [10].

Модель феномену психологічної сепарації особистості представлена в роботі А. Дитюк. Запропонована структура представляє собою триумвірат когнітивно-поведінкового, емоційного та комунікативного компонентів. Перший включає в себе формування особистісної ідентичності і автономії,

атитюдної та функціональної незалежності. Емоційний компонент сепарації представлений процесом подолання сепараційної тривоги, провини за відділення і надмірну незалежність від схвалення і підтримки, а також здатністю відчувати себе безпечно в близькості з іншими. Комунікативним компонентом психологічної сепарації є трансформація відносин в якісно нові, де кожен з сепарантів сприймає іншого як відмінного від себе і приймає ці відмінності, що дозволяє зберегти видозмінений емоційний зв'язок з іншим, не розриваючи його [9].

Певну евристичну цінність має спроба Н. Харламенкової, О. Кумикової, А. Рубченко обґрунтувати умови розвитку конструктивної сепарації. Перша умова – це відчуття власної самості, тобто наявність почуттів, пов'язаних із нею; друга умова – це розуміння своєї самості, тобто уміння недвозначно і послідовно розповідати про себе; і третя умова – це реалізація своєї самості, тобто здатність бути самим собою, відстоювати свої погляди і висловлювати свою позицію відносно ключових життєвих питань [13]. Інтегруючи ці погляди, психологічну сепарацію в контексті даного дослідження будемо розуміти не стільки як відокремлення, відособлення від людей, скільки процес розвитку власної самостійності, незалежності, автономності, становлення своєї самобутності в тісній взаємодії з іншими людьми.

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У процесі вивчення проблеми психологічної сепарації були застосовані теоретичні методи дослідження – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення наукових фактів, пов'язаних з предметом дослідження та їхня систематизація. Аналіз і синтез – протилежні по суті методи в науковому пізнанні виступають у поєднанні, утворюючи аналітико-синтетичний метод пізнання. В роботі також використано метод моделювання, спрямований на створення моделі аналізу психологічної сепарації особистості, що відображає її істотні аспекти, властивості, рушійні сили й фактори.

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Автори відомих теорій психологічної сепарації, пов'язують її конструктивний перебіг, з розвитком суб'єктності.

Важливість наукового пізнання психологічних особливостей людини як носія активності та самодетермінації підкреслювалося неодноразово. Роботи С. Рубінштейна [15], в яких підхід до побудови методологічних засад психології починається з аналізу категорії «діяльності» і закінчується постановкою проблеми людини є фундаментальними. Видатний учений

виступав проти відособлення суб'єкта від діяльності, проти розуміння їх взаємозв'язку як суто зовнішнього. Принциповою є думка автора про те, що людина як суб'єкт відіграє ключову роль у системі різноманітних суспільних відносин, оскільки є їх реальним носієм. Основу суб'єктного розуміння особистості складає твердження, що людина є активним творцем власної психічної реальності. Це відбувається завдяки активно-вибірковому характеру відносин особистості з навколишнім світом. Таким чином, суб'єкта характеризує, за С. Рубінштейном, якісно своєрідний спосіб самоорганізації, саморегуляції, узгодження зовнішніх і внутрішніх умов активності. Етапи життя, їх зміст, життєві події розглядалися дослідником як залежні від людини [15].

Життєвий шлях особистості детермінований самою особистістю, з одного боку, і об'єктивними умовами, вимогами, подіями, обставинами, епохою, до якої вона належить, з іншої. Ці детермінанти ніколи не збігаються одна з другою. Тому якості особистості як суб'єкта життєвого шляху виявляються в способі вирішення протиріч, без цієї здатності особистість не стає або втрачає статус суб'єкта. Суб'єкт, за визначенням К. Абульханової-Славської, це гармонічна особистість, яка сама себе реалізовує і досягає вершини в ієрархічному розвитку [16].

Узагальнення виокремлених різними авторами [15]–[23] первинних елементів структури суб'єктності, дозволяє до найбільш важливих її атрибутивних характеристик зарахувати такі: активність, креативність, цілісність, самосвідомість, усвідомлення власної унікальності, автономність, незалежність від інших, розуміння та прийняття іншого, нонконформізм.

Дослідники, котрі працюють в межах суб'єктно-діяльнісного підходу намагаються виокремити внутрішні детермінанти, що роблять людину автономною, незалежною, здатною до вільного вибору свого шляху і активного перетворення дійсності.

Так, В. Роменець вбачав онтологічний зріз особистості у вчинках через які людина творить соціальну дійсність і себе в ній. На його думку, усі вчинки певним чином вміщуються в особистості, відтворюють її усвідомлювані погляди, несвідомі імпульси, радощі й страждання. Головне життєве завдання особистості може бути вирішене лише завдяки послідовній низці вчинків, фінал кожного з яких є дебютом наступного, оскільки вчинок, розв'язуючи проблеми одного рівня, водночас відкриває нові, ще складніші [17].

Квінтесенцію континуально-генетичної концепції психічного А. Брушлінського складають два основні парадигмальні положення. Щонайперше, поняття суб'єкта автор пов'язує із специфічним способом

організації, де під організацією розуміє, вищу системну цілісність усіх його складних і суперечливих якостей. Другою характерною особливістю суб'єкта є те, що, його сутність пов'язана не тільки з гармонією, впорядкованістю, цілісністю, але й вирішенням суперечностей та невідповідностей, які об'єктивно існують в житті та діяльності. Завданням суб'єкта стає приведення у відповідність своїх можливостей і обмежень до вимог й умов, вирішення суперечностей між своєю системою організації і системою життєорганізації. Ця проблема має справу з комплексним простором функціонування людини, що складається з природних, психічних, особистісних умов її функціонування, з одного боку, соціальних умов з другого, і способів організації життєдіяльності як праці, професії, своєї справи – із третього. Відтак суб'єкт завжди нерозривно пов'язаний із іншими людьми, але в той же час, він внутрішньо незалежний, автономний, суверенний, несе інтегративну функцію людини як діяча [18].

Найбільш послідовного втілення суб'єктний підхід набув в працях В. Татенко [19]. Дослідник виокремлює шість взаємопов'язаних мотиваційно-операційних механізмів суб'єктності: 1) самопокладання свого психічного розвитку і себе як регулятора цього процесу; 2) вибору, знаходження, продукування психологічних засобів, необхідних для досягнення поставленої мети; 3) прийняття рішень з приводу того, коли і за яких умов поставлена мета може бути досягнута вибраними засобами максимальною мірою; 4) виконання прийнятих рішень; 5) оцінки результатів виконання, аналізу причин успіху-невдачі; 6) накопичення індивідуального досвіду, фіксації результатів і способів розвитку психіки і суб'єктних якостей.

Суб'єктна природа людини, на думку І. Якиманської, полягає в здатності змінювати довколишнє середовище і самого себе, вимірювати й оцінювати результати цих змін і висловлювати те, що відбувається за допомогою мови. Суб'єктність виникає на певному рівні розвитку особистості і репрезентує її якості. Поняття суб'єктності потенційно містить у собі всю сукупність проявів людської психології і являє собою особливого роду цінність. Суб'єктність як властивість особистості стверджується смисловим змістом, через те, що вона не існує поза особистістю. Особистість іманентно вміщує у собі суб'єктність [20].

Ведучи мову про суб'єкта в різних психологічних школах, дослідники використовують для його характеристики близькі за змістом терміни: «ініціюючий початок», «ініціатор власної активності», «діяч» тощо, які об'єднується поняттям «самодетермінації», що виступає фактично генеральною властивістю індивідуального суб'єкта. Людину ідентифікують

як автономну, якщо вона діє як суб'єкт, глибинно відчуває власну самість. Бути автономною означає бути самоініційованою, самодетермінованою, на відміну від ситуацій примусу і спокусу, що йдуть ззовні.

Одним із перших етапів становлення автономії людини є внутрішня незалежність особистості, що вмщує окрім особистісної відповідальності, самопізнання, самодостатності, ще й саморегуляцію і рефлексію з акцентом на уміння диференціювати когнітивні, афективні елементи свідомості як «ті, що належать Я», «ті, що належать «Іншому»», «ті, що належать Ми = Я + Інший», що дозволяє здійснювати усвідомлений самостійний вибір [21]. Дослідження О. Кумикової виявило, що в цілому у дорослих людей внутрішня незалежність особистості пов'язана із зрілістю особистісної ідентичності, вільною реалізацією потреби в автономії, активністю життєвої позиції, актуалізацією потенціалу. Ці результати є вкрай важливими для розуміння особливостей сепарації в період дорослості.

Проблеми психологічної сепарації і суб'єктності належать до однієї сфери дослідження, відтак можливі смислові перетини у розумінні етапів розвитку суб'єктності і сепарації особистості. На думку, С. Нартової-Бочавер, суб'єктність народжується на стику взаємодії із світом, «прикордонна лінія засвідчує, де закінчується Я і починається хтось інший». Кордон між змістом Я і не-Я підтримує самототожність особистості і дозволяє суб'єкту активно обирати способи самовираження, самоактуалізації на основі знань про себе. Автономність і суверенність психологічного простору віддзеркалюють знання суб'єкта про власні психологічні кордони, потреби, можливості, підтримують ідентичність як прояв індивідуальності особистості, а відтак є інструментом особистісної персоналізації, саморозвитку та самоактуалізації [22].

Суб'єктогенез людини, процес розвитку й трансформації відносин зі значущими іншими, що є вкрай важливими для проблеми психологічної сепарації, розкривається в роботі В. Селіванова [23]. Стисло охарактеризуємо виділені автором стадії розвитку суб'єктності.

1. Предсуб'єктна (від 0 до 1 року). Розвиток дитини на цьому етапі характеризується низьким рівнем самодостатності та неспроможністю самостійно здійснювати більшість форм поведінки і психічної активності. На цій стадії формуються деякі інтегративні уявлення (мультипрезентації) про фізичний світ, а також відбувається процес взаємопроникнення фізичного й інтерперсонального Я, утворення тріад «Я – Інша людина – Об'єкт».

2. Стадія аморфної суб'єктності (від 1 року до 3–4 років). На цьому етапі онтогенеза синтез суб'єктності відбувається насамперед на тлі і в процесі взаємодії та спілкування із іншими людьми, до завершення етапу відбувається виділення себе з оточення, поява пізнавального ставлення до

дійсності, а отже суб'єкта як такого. Утвердження суб'єктності тут виявляється у переході від реактивних способів формування і накопичення досвіду існування до все більш самостійного і довільного оперування індивідом власним психічним матеріалом.

3. Стадія парціальної суб'єктності (від 4 до 6 років), де основним для дитини стає освоєння суспільного вчинку, суспільного способу дії. Діти вже здатні до самостійного здійснення окремих видів діяльності (повністю або частково), оволодівають саморегуляцією. Реалізація різних способів стосунків із соціальною дійсністю й іншими людьми здійснюється через гру. У вільному, спонтанному і водночас винахідливому оперуванні образами та уявленнями дитина намагається вийти за межі суперечності «бути» і «мати» у простір творення того, що «не було» і чого «не мав».

4. Стадія пізнавальної суб'єктності (від 6 до 12 років). Інтереси дитини скеровані, насамперед, на пізнання навколишнього світу і себе в цьому світі. Основним суб'єктним новоутворенням на цій стадії можна вважати психологічну спроможність дитини до довільної актуалізації свого психічного досвіду. Ставлення до подій і людей у цілому детерміновані знанням про них. Власний психічний світ ще недостатньо диференційований, саморегуляція психічної активності здійснюється неусвідомлено, напівавтоматично.

5. Стадія суперечливої суб'єктності (від 12 до 17 років). В період пубертату найбільш гостро відчувається потреба підлітка в руйнації батьківських ідентифікацій, зміцненні власної індивідуальності, підкресленні самостійності, незалежності, автономності. Підліткова автономність має прояв в демонстрації дорослості при недостатньо розвинутій незалежності особистості. Інтерес зосереджений на власній потребово-мотиваційній сфері та фізіологічних змінах в організмі. Відносна самодостатність, самостійність поєднані із залежністю від оточення й орієнтацією на інших.

6. Стадія особистісної суб'єктності (від 17–18 до 25 років). Початок набуття зрілості та суб'єктних характеристик. Орієнтація на власний духовний, особистісний розвиток. Для суб'єкта на цьому етапі першорядного значення набуває його свідомість (світогляд, смислова система і ставлення до праці, інших людей). Це початок становлення суб'єкта в сексуальних, сімейних відносинах. Людина як суб'єкт професійної діяльності тільки починає формуватися, а як суб'єкт психічної активності досягає вершини.

7. Стадія повноцінної суб'єктності (від 25 до 50 років). Етап повноліття у цьому сенсі також означає завершення психічного розвитку і розвитку суб'єктності. Розвиваються здатність до саморегуляції власних

психічних функцій, процесів, потреб, а також досягнення високих результатів у пізнавальному освоєнні світу.

8. Стадія втіленої суб'єктності (від 50 до 60 років). Ця стадія не лише час акме людини, але також стадія глибинних криз розвитку особистості. Часто прослідковується нереалізованість замислів і життєвої програми. Відбувається досягнення найвищих результатів у вихованні підростаючого покоління, завдяки узагальненню власного ментального досвіду, досягаються найвищі результати в теоретичному освоєнні світу, соціальних і міжперсональних відносинах.

9. Стадія суб'єктності, що згасає (або інволюції суб'єктності) (від 60 до 75 років і більше). Основною особливістю психічного функціонування у цей віковий період виступає зниження суб'єктних проявів, індивід починає незворотно «поступатися позиціями» як фізична, біологічна, психічна і соціальна істота. Відбувається значне зниження суб'єктності в професійній і сексуальній сферах. Завершення життєвого циклу особистості пов'язане з повною втратою нею властивостей індивідуального суб'єкта, що, однак, закарбовуються у свідомості та бутті інших людей.

Підсумовуючи можна зазначити, що перші чотири стадії розвитку суб'єктності закладають основи для активного засвоєння дитиною правил дорослого життя, які послуговують орієнтирами у виборі соціально-схвалених способів взаємодії. Здатність сформулювати свою точку зору на ситуацію, вміння аргументувати свою позицію, здатність не погоджуватися із нав'язаною думкою є основними зовнішніми проявами внутрішньої сепарації особистості. П'ята стадія розвитку суб'єктності висвічує складність процесу сепарації підлітка, який інтеріоризує потенціал сепарації дорослої людини, тобто ті варіанти розвитку автономності, які будуть характерні на наступних етапах життєвого шляху. На шостій стадії розвитку суб'єктності, процес психологічної сепарації пов'язаний із умінням особистості самостійно долати життєві труднощі, регулювати свої відносини із близькими, жити в гармонії з ними без взаємних образ і напруження. На стадіях повноцінної та втіленої суб'єктності, відбувається актуалізація особистісного потенціалу, що може з одного боку виступати критерієм успішності процесу сепарації, а з іншого – критерієм психічного здоров'я, психологічного благополуччя. Автономність та самостійність досягається за рахунок формування власної індивідуальності в процесі спілкування із значущими іншими. В той же час низький рівень повноцінної та втіленої суб'єктності можна вважати індикатором потреби в психологічній допомозі, про що свідчить психотерапевтична практика. На стадії суб'єктності, що згасає загострюються проблеми внутрішньої сепарації, що мають прояв у

дедиференціації і дезінтеграції. На цій стадії можуть мати місце дві стійкі тенденції: 1) ототожнення, що не дозволяє розділити Я і внутрішні об'єкти, розділити Я в минулому, майбутньому і Я в теперішньому; 2) розототожнення, що створює умови для внутрішньоособистісних конфліктів [13].

Отже, можна стверджувати, що саме розвиток суб'єктності є одним з факторів внутрішньої та зовнішньої сепарації особистості. Розвинута суб'єктність уможлиблює набуття індивідуального стилю поведінки, маркерування та захист своїх кордонів, підтримку рівноправних відносин, самовизначення, рефлексивне осмислення і відокремлення власних почуттів і думок від почуттів і думок інших людей, забезпечує незалежність у прийнятті рішень.

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Кожна людина приходить у світ як потенційний суб'єкт і протягом суспільного життя покликана актуалізувати всю закладену в ній суб'єктну силу, долаючи «об'єктність», тобто її тотальну залежність від зовнішніх умов, обставин, людей. Визначальним фактором внутрішньої незалежності, автономності, самостійності людини є її повноцінна та втілена суб'єктність, яка забезпечує можливість побудови продуктивних взаємовідносин і перетворювальної діяльності.

Перспективи подальших досліджень. Психологічна сепарація проблема доволі перспективна. Найбільш цікавим, з нашої точки зору, є виявлення особливостей впливу внутрішньої сепарації на перебіг та характер сепарації зовнішньої на стадії суб'єктності, що згасає.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Э. В. Королева, Н. Г. Ивельская, А. Л. Чернышова, «Социальный инфантилизм среди студентов высших учебных заведений: выдуманная или реальная проблема?», *Современные проблемы науки и образования*, № 3, 2017. Доступно: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=26409>
- [2] В. М. Гребенникова, А. И. Щербина, «Инфантилизация молодежи как актуальная проблема социально-психологической безопасности государства», *Концепт: науч.-метод. электрон. журнал*, Т. 24, с. 52–56, 2016. Доступно: <http://e-koncept.ru/2016/56412.htm>.

- [3] Н. А. Жесткова «Методологические подходы к исследованию социальной зрелости и социального инфантилизма личности», *Вестник Пермского университета*, № 2, с. 4–6, 2013.
- [4] З. Фрейд, *Печаль и меланхолия*. Санкт-Петербург, Россия: Алетейя, 1998, с. 211–231.
- [5] M. Mahler, F. Pine, A. Bergman, *The psychological birth of the human infant: Symbiosis and individuation*. New York, USA: Basic Books, 1975, 307 p.
- [6] М. Кляйн, С. Айзекс, Д. Райвери, П. Хайманн, *Развитие в психоанализе*. Москва, Россия: Академ. проект, 2001, 512 с.
- [7] Д. Боулби, *Создание и разрушение эмоциональных связей*. Москва, Россия: Академ. проект, 2006.
- [8] Н. Ф. Калина, *Основы психоанализа*. Москва, Россия: Рефл-бук, Киев, Украина: Ваклер, 2001.
- [9] А. А. Дитюк, «Личностная идентичность и личностная автономия как когнитивно-поведенческий компонент психологической сепарации», *Современные проблемы психологии семьи: феномены, методы, концепции*, Вып. 8, с. 52–54, 2015.
- [10] Т. И. Сытько, *Семейная сепарация: аспекты научного анализа: монография*; В. С. Агапова, Ред. Санкт-Петербург, Россия: Изд-во Пирожкова, 2013, 64 с.
- [11] J. A. Hoffman «Psychological separation of late adolescents from their parents», *Journal of Counseling Psychology*, № 31, p. 170–178, 1984.
- [12] А. Я. Варга, Т. С. Драбкина, *Системная семейная психотерапия: курс лекций*. Санкт-Петербург, Россия: Речь, 2001.
- [13] Н. Е. Харламенкова, Е. В. Кумыкова, А. К. Рубченко, *Психологическая сепарация: подходы, проблемы, механизмы*. Москва, Россия: Изд-во «Институт психологии РАН», 2015, 367 с.
- [14] P. Blos, *The adolescent passage: development issues*. NY: Internat. Univ. Press, 1979, 521 p.
- [15] С. Л. Рубинштейн, *Человек и мир*. Москва, Россия: Наука, 1997, с. 113–129.
- [16] К. А. Абульханова-Славская, *О субъекте психической деятельности*. Москва, Россия: Наука, 1973, 287 с.
- [17] В. А. Роменець, *Психологія творчості*. Київ, Україна: Либідь, 2001, 288 с.
- [18] А. В. Брушлинский, *Субъект: мышление, учение, воображение: избр. психол. труды*. Москва, Россия: Изд-во ин-та практ. психологии; Воронеж: МОДЭК, 1996, 392 с.
- [19] В. А. Татенко, *Психология в субъектном измерении*. Киев, Украина: Изд. центр «Просвіта», 1996, 404 с.

- [20] И. С. Якиманская, *Технология личностно-ориентированного обучения в современной школе*. Москва, Россия: Сентябрь, 2000, 176 с.
- [21] Е. В. Кумыкова, «Принцип субъекта как основа психологического подхода к проблеме автономности личности», *Психология человека в современном мире. Т. 1. Комплексный и системный подходы в исследованиях человека. Личность как субъект жизненного пути*; С. Л. Журавлев, В. А. Барабанщиков, М. И. Воловикова, Ред. Москва, Россия: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009, с. 210–212.
- [22] С. К. Нартова-Бочавер, *Человек суверенный: психологическое исследование субъекта в его бытии*. Санкт-Петербург, Россия, 2008.
- [23] *Психология индивидуального и группового субъекта*; А. В. Брушлинского, М. И. Воловиковой. Москва, Россия: Изд-во ПЕР СЭ, 2002, 368 с.

SUBJECTIVITY AS A FACTOR OF PSYCHOLOGICAL SEPARATION OF PERSONALITY

Vladyslav Papusha,

PhD, Senior teacher of department of Pedagogics,
Psychology and correction education,
Rivne Regional Institute of Postgraduate Teacher Education.
Rivne, Ukraine.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7972-2465>

Vlad_P@i.ua

Abstract. The process of psychological separation occurs throughout the life course of the individual and is an extremely important component of the development of each person. Psychological separation in the context of this study is considered as separation from people, but the process of development of subjectivity, the formation of their identity in close interaction with other people. The basis of subjective understanding of personality is the assertion that a person is an active creator of his own mental reality. Particular attention is paid to the analysis of key characteristics, mechanisms, determinants of subjectivity. Problems of psychological separation and subjectivity belong to one area of research, so there are possible semantic intersections in understanding the stages of development of subjectivity and separation of personality. Special emphasis is placed on the fact that each person comes into the world as a potential subject, which during the social life is called to actualize all the subjective power embedded in it, overcoming «objectivity», ie its total dependence on external conditions, circumstances, people. The basic stages of development of subjectivity through the prism of psychological

separation of personality are made. The ability to form one's point of view on the situation, the ability to reason with one's position, the ability to disagree with a thought are the main external manifestations of the internal separation of the individual. The stage of contradictory personality highlights the complexity of the teenager's separation process. The main asset at the stage of full-fledged subjectivity is the ability of the individual to overcome life's difficulties independently, to regulate their relations with loved ones, to live in harmony with them without mutual image and tension. In the stages of full and embodied subjectivity, the personal potential is updated. Autonomy and self-sufficiency are achieved through the formation of one's own personality in the process of communicating with significant others. At the stage of subjectivity, which is extinguished, there are exacerbated problems of internal separation that are manifested in dedifferentiation and disintegration. It is shown that the development of subjectivity is one of the factors of internal and external separation of personality.

Keywords: psychological separation; autonomy; self-sufficiency; independence; subjectivity; self-determination.

СУБЪЕКТНОСТЬ КАК ФАКТОР ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЕПАРАЦИИ ЛИЧНОСТИ

Папуша Владислав Вячеславович,

кандидат психологических наук, старший преподаватель кафедры педагогики, психологии и коррекционного образования Ровенского областного института последипломного педагогического образования.

Ровно, Украина.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7972-2465>

Vlad.P@i.ua

Аннотация. Процесс психологической сепарации происходит на протяжении всего жизненного пути личности и является чрезвычайно важным компонентом развития каждого человека. Психологическая сепарация в контексте данного исследования рассматривается не столько как отделение, обособление от людей, сколько процесс развития субъектности, становление своей самобытности в тесном взаимодействии с другими людьми. Основу субъектного понимания личности составляет утверждение, что человек является активным творцом собственной психической реальности. Особое внимание уделяется анализу ключевых характеристик, механизмов, детерминант субъектности. Проблемы психологической сепарации и субъектности принадлежат к одной сфере исследования, поэтому возможны

смысловые пересечения в понимании этапов развития субъектности и сепарации личности. Особый акцент делается на том, что каждый человек приходит в мир как потенциальный субъект, который в течение жизни призван актуализировать всю заложенную в нем субъектную силу, преодолеть «объектность», то есть его тотальную зависимость от внешних условий, обстоятельств, людей. Осуществлено осмысление основных стадий развития субъектности сквозь призму психологической сепарации личности. Выявлено, что способность сформировать свою точку зрения на ситуацию, умение аргументировать свою позицию, способность не соглашаться с навязанным мнением являются основными внешними проявлениями внутренней сепарации личности. Стадия противоречивой субъектности вскрывает всю сложность процесса сепарации подростка. Основными приобретениями на стадии полноценной субъектности являются способность личности самостоятельно преодолевать жизненные трудности, регулировать свои отношения с близкими, жить в гармонии с ними без взаимных обид и напряжения. На стадиях полноценной и воплощенной субъектности, происходит актуализация личностного потенциала. Автономность и самостоятельность достигается за счет формирования собственной индивидуальности в процессе общения со значимыми другими. На стадии угасающей субъектности обостряются проблемы внутренней сепарации, проявляющиеся в дедифференциации и дезинтеграции. Показано, что развитие субъектности является одним из факторов внутренней и внешней сепарации личности.

Ключевые слова: психологическая сепарация; автономия; самостоятельность; независимость; субъектность; самодетерминация.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] E. V. Koroleva, N. G. Ivel'skaya, A. L. Chernyshova, «Social'nyj infantilizm sredi studentov vysshih uchebnyh zavedenij: vydumannaya ili real'naya problema?», *Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya*, № 3, 2017. Dostupno: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=26409>
- [2] V. M. Grebennikova, A. I. SHCherbina, «Infantilizaciya molodezhi kak aktual'naya problema social'no-psihologicheskoy bezopasnosti gosudarstva», *Koncept: nauch.-metod. elektron. zhurnal*, T. 24, s. 52–56, 2016. Dostupno: <http://e-koncept.ru/2016/56412.htm>.
- [3] N. A. ZHestkova «Metodologicheskie podhody k issledovaniyu social'noj zrelosti i social'nogo infantilizma lichnosti», *Vestnik Permskogo universiteta*, № 2, s. 4–6, 2013.

- [4] Z. Frejd, Pechal' i melanholiya. Sankt-Peterburg, Rossiya: Aletejya, 1998, s. 211–231.
- [5] M. Mahler, F. Pine, A. Bergman, The psychological birth of the human infant: Symbiosis and individuation. New York, USA: Basic Books, 1975, 307 p.
- [6] M. Klyajn, S. Ajzekc, D. Rajveri, P. Hajmann, Razvitie v psihoanalize. Moskva, Rossiya: Akadem. proekt, 2001, 512 s.
- [7] D. Boulbi, Sozdanie i razrushenie emocional'nyh svyazej. Moskva, Rossiya: Akadem. proekt, 2006.
- [8] N. F. Kalina, Osnovy psihoanaliza. Moskva, Rossiya: Refl-buk, Kiev, Ukraina: Vakler, 2001.
- [9] A. A. Dityuk, «Lichnostnaya identichnost' i lichnostnaya avtonomiya kak kognitivno-povedencheskij komponent psihologicheskoy separacii», Sovremennye problemy psihologii sem'i: fenomeny, metody, koncepcii, Vyp. 8, s. 52–54, 2015.
- [10] T. I. Syt'ko, Semejnaya separaciya: aspekty nauchnogo analiza: monografiya; V. S. Agapova, Red. Sankt-Peterburg, Rossiya: Izd-vo Pirozhkova, 2013, 64 s.
- [11] J. A. Hoffman «Psychological separation of late adolescents from their parents», Journal of Counseling Psychology, № 31, p. 170–178, 1984.
- [12] A. YA. Varga, T. S. Drabkina, Sistemnaya semejnaya psihoterapiya: kurs lekcij. Sankt-Peterburg, Rossiya:Rech', 2001.
- [13] N. E. Harlamenkova, E. V. Kumyкова, A. K. Rubchenko, Psihologicheskaya separaciya: podhody, problemy, mekhanizmy. Moskva, Rossiya: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2015, 367 s.
- [14] P. Blos, The adolescent passage: development issues. NY: Internat. Univ. Press, 1979, 521 p.
- [15] S. L. Rubinshtejn, CHelovek i mir. Moskva, Rossiya: Nauka, 1997, s. 113–129.
- [16] K. A. Abul'hanova-Slavskaya, O sub"ekte psihicheskoy deyatel'nosti. Moskva, Rossiya: Nauka, 1973, 287 s.
- [17] V. A. Romenets, Psykholohiia tvorchosti. Kyiv, Ukraina: Lybid, 2001, 288 s.
- [18] A. V. Brushlinskij, Sub"ekt: myshlenie, uchenie, voobrazhenie: izbr. psihol. trudy. Moskva, Rossiya: Izd-vo in-ta prakt. psihologii; Voronezh: MODEK, 1996, 392 s.
- [19] V. A. Tatenko, Psihologiya v sub"ektnom izmerenii. Kiev, Ukraina: Izd. centr «Prosvita», 1996, 404 s.
- [20] I. S. YAkimanskaya, Tekhnologiya lichnostno-orientirovannogo obucheniya v sovremennoj shkole. Moskva, Rossiya: Sentyabr', 2000, 176 s.

- [21] E. V. Kумыkova, «Princip sub"ekta kak osnova psihologicheskogo podhoda k probleme avtonomnosti lichnosti», Psihologiya cheloveka v sovremennom mire. T. 1. Kompleksnyj i sistemnyj podhody v issledovaniyah cheloveka. Lichnost' kak sub"ekt zhiznennogo puti; S. L. Zhuravlev, V. A. Barabanshchikov, M. I. Volovikova, Red. Moskva, Rossiya: Izd-vo «Institut psihologii RAN», 2009, s. 210–212.
- [22] S. K. Nartova-Bochaver, Chelovek suverennyj: psihologicheskoe issledoanie sub"ekta v ego bytii. Sankt-Peterburg, Rossiya, 2008.
- [23] Psihologiya individual'nogo i gruppovogo sub"ekta; A. V. Brushlinskogo, M. I. Volovikovej. Moskva, Rossiya: Izd-vo PER SE, 2002, 368 s.

*Стаття надійшла до редакції
05 квітня 2020 року*